

Joanna Wildowicz
Uniwersytet w Białymstoku
ORCID: 0000-0001-5826-1404

RÓŻA BURSZTYN – ŻYCIE I TWÓRCZOŚĆ ARTYSTKI

Trudno dziś sobie wyobrazić, że Białystok końca XIX i początku XX wieku był miejscem narodzin wielu znakomitości świata artystycznego: malarzy, kompozytorów, śpiewaków operowych. Stali się oni mecenasami sztuki, rozślawiającymi dobre imię miasta, które być może ich inspirowało, a na pewno wpisało się w ich życiorysy. Do wielkich osobowości Białegostoku z pewnością należała Rosa Raisa – Róża Bursztyn.

Nie sposób dociec, jak nazywała się naprawdę, gdyż encyklopedie i biografowie podają rozbieżne informacje na temat imienia i nazwiska światowej sławy sopranistki. Wiadomo wszakże, że urodziła się w Białymstoku 30 maja 1893 roku, w biednej rodzinie żydowskiej. Profesor Mosze Miszkiński z Uniwersytetu w Tel-Awivie uważa, że nazywała się Rosza Bursztejn. Doktor Chen Merchavia z Białostok Archives Committee z Żydowskiej Biblioteki Narodowej w Jeruzalem utrzymuje, że nazywała się Burshtein. Natomiast sekretarz generalny Ziomkostwa Żydów Białostockich w Nowym Jorku, Issac Rybal, podaje za Białostoker Bilder-Album – formę Burstein. Tymczasem, historyk muzyki żydowskiej, Isachar Fater z Tel-Awivu, uważa, że jej prawdziwe nazwisko to: Bursztajn. Zaś znawca problematyki żydowskiej w historii opery, Charles Mintzer z Nowego Jorku, podaje imię i nazwisko ojca Raisy: Herschel Burchstein¹. Dla nas, białostoczan, wsłuchiwanie się w arie Róży Bursztyn, wpatrując się jednocześnie w zdjęcia sopranistki, pozwala utożsamić jej imię z kwiecistym pięknem i subtelnością urody artystki, skrywającą wyjątkową głębię i siłę bursztynowego głosu.

¹ Zob. W. Panek, *Rosa Raisa – wielka białostoczanka*, <http://maestro.net.pl/document/ksiazki/Raisa.pdf> [dostęp: 24.04.19].

Jednak zapis jej imienia i nazwiska nie ma wielkiego znaczenia. Istotne jest to, że Rosie Raisie wystarczyły tylko dwa lata, by na stałe zaistnieć w historii opery jako niebywale utalentowanej sopranistce. Intensywne dwa lata pracy, od 1924 do 1926 roku, przynoszą śpiewaczce światowy sukces dzięki występom w mediolańskiej La Scali. Wiąże się to z dwiema światowymi prapremierami oper: *Nerona* Arrigo Boita² i *Turandot* Giacomo Pucciniego³. Obie wystawiono już po śmierci ich twórców, pod kierownictwem muzycznym Arturo Toscaniniego⁴.

² Arrigo Boito, urodzony 24 II 1842 w Padwie, zmarł 10 VI 1918 w Mediolanie, to włoski kompozytor, poeta i librecista; syn włoskiego malarza Silvestro Boito i Polki Józefy Radolińskiej. Po studiach w konserwatorium w Mediolanie (1853–1861) wyjechał do Paryża, gdzie poznał m.in. V. Hugo, H. Berlioza, G. Rossiniego i G. Verdiego; w 1866 uczestniczył w wojnie włosko-austriackiej w oddziałach G. Garibaldiiego, w latach 1890–1891 pełnił funkcję dyrektora konserwatorium w Parmie. W poezji nawiązywał do późnego romantyzmu (*I libri dei versi*, 1877); autor poematu *Re Orso* (1865), nowel, kilkunastu librett operowych, np. do *Giocondy* A. Ponchiello, *Otella* i *Falstaffa* Verdiego, do dzieł własnych, także autor przekładu na język włoski m.in. poezji A. Mickiewicza (prawdopodobnie wydany anonimowo w 1871 przekład *Pana Tadeusza* jest jego pióra), zajmował się też krytyką muzyczną. Entuzjasta dramatów muzycznych R. Wagnera, starał się zaszcześcić jego idee, w tym zasadę zgodności słowa z muzyką, we własnych operach: *Mefistofele*, wg *Fausta* J. W. Goethego, Mediolan 1868, 2 wersja: Bolonia 1875; i *Nerone*, dokończona przez V. Tommasiniego i A. Smareglię, Mediolan 1924. <https://www.rmflclassic.pl/encyklopedia/boito-arrigo.html> [dostęp: 3.09.19].

³ Giacomo Puccini, urodzony 23 XII 1858 w Lukka, zmarł 29 XI 1924 w Brukseli, kompozytor włoski; jeden z ostatnich wielkich twórców opery włoskiej, przedstawiciel weryzmu. Pochodził z rodziny muzyków. Początkowo uczył się w Istituto Musicale di Lucca u C. Angeloniego; w latach 1880–1883 studiował u A. Bazziniego i A. Ponchiello w konserwatorium w Mediolanie, gdzie w 1884 r. zadebiutował 1-aktową operą *Le villi*, wy tawioną z powodzeniem w Teatro del Verme. Na zamówienie wydawcy G. Ricordiego, późniejszego przyjaciela i protektora, skomponował operę *Edgar*, która osiągnęła mierny sukces w La Scali, Mediolan 1889. Światową sławę przyniosły mu dopiero następne opery: *Manon Lescaut* (Turyn 1893), *Cyganeria* (Turyn 1896), *Tosca* (Rzym 1900) i *Madame Butterfly* (Mediolan 1904), choć ta ostatnia odniosła sukces dopiero po przeróbkach i rozszerzeniu z 2 do 3 aktów. Mimo początkowych triumfów, mniejszą popularność zyskało zamówione przez Metropolitan Opera w Nowym Jorku dzieło o tematyce amerykańskiej – *Dziewczyna ze Złotego Zachodu* (1910), a także 3 jednoaktówki: *Płaszcz*, *Siostra Angelica* i *Gianni Schicchi*, wszystkie wystawiono w Nowym Jorku w 1918 r. Śmierć kompozytora przerwała pracę nad operą *Turandot*, którą dokończył F. Alfano, a wystawioną w Mediolanie w 1926 roku. <https://www.rmflclassic.pl/encyklopedia/puccini-giacomo.html> [dostęp: 3.09.19].

⁴ Arturo Toscanini, urodzony 25 III 1867 w Parmie, zmarł 16 I 1957 w Nowym Jorku, dyrygent włoski; jeden z najwybitniejszych mistrzów batuty XX w.; początkowo był wiolonczelistą; w wieku 19 lat błyskotliwie zadebiutował na podium dyrygenckim w Rio de Janeiro, zastępując innego dyrygenta; w latach 1898–1908 i 1921–1929 kierował operą La Scala w Mediolanie, 1908–1915 – Metropolitan Opera w Nowym Jorku, przyczyniając się do znacznego rozkwitu obu tych placówek; podniósł też rangę artystyczną festiwali w Salzburgu i Lucernie; 1926–1928 był dyrygentem gościnnym orkiestry New York Phil-

Wiosną 1924 roku, podczas prób *Nerona*, Giacomo Puccini przysłuchiwał się śpiewakom, zastanawiając się nad wyborem odtwórczyni tytułowej roli do swojej nowej opery, nad którą właśnie pracował. Wsłuchując się w głos Rosy Raisy, doszedł do wniosku, że będzie ona pierwszą Turandot. Oczarowała go siłą głosu, mimo że sama opera *Neron* nie zrobiła na kompozytorze dobrego wrażenia. Wprawdzie Toscanini włożył w nią ogrom serca, Puccini nie krył jednak swojej krytyki. Na wieść o tym dotknięty do żywego Toscanini wyprosił Pucciniego z próby generalnej. I była to ostatnia wizyta ciężko chorego kompozytora w Mediolanie. Prapremiera *Nerona*, która miała miejsce 1 maja 1924 roku w La Scali, okazała się sukcesem, ponieważ publiczność entuzjastycznie przyjęła zarówno dzieło, jak i sam spektakl.

Sukces *Nerona* przyczynił się także do znaczącego powodzenie Rosy Raisy, bowiem po występach w La Scali uchylły się przed nią kurtyny światowych scen operowych, a jej kariera nabrała tempa. Kolejnym etapem miała być *Turandot*, do roli której wraz z Rosą Raisą kandydowała Maria Jeritza⁵. Na Kalafa Toscanini wybrał znakomitego tenora, Miguela Fletę. Jeritza nie poradziła sobie z konkurencją Raisy i wtedy Polka, wraz z Fletą, wystąpiła 25 kwietnia 1926 roku na światowej prapremierze *Turandot* w Mediolanie. Pół roku później, 16 listopada, Jeritza i tenor Lauri-Volpi wzięli udział w amerykańskiej premierze tej opery na scenie Metropolitan Opera House w Nowym Jorku, pod dyktando również wybitnego dyrygenta, Tulio Serafina. Jednak nie obyło się bez skandalu. Jak donosił z USA polski miesięcznik „Muzyka”:

harmonic Society, 1937–1954 kierował orkiestrą radiową NBC w Nowym Jorku; 1946 prowadził uroczysty koncert inauguracyjny działalności La Scali po zniszczeniach wojennych; Toscanini odznaczał się fenomenalną pamięcią – dyrygował zawsze bez partytury – i wielką kulturą muzyczną, wyjątkowym poczuciem rytmu, wrażliwością, precyzją; znakomity interpretator oper kompozytorów włoskich, zwłaszcza G. Verdiego, V. Belliniego, G. Donizettiego, G. Pucciniego; także oper i dramatów muzycznych R. Wagnera. Wybitny wykonawca dzieł orkiestrowych i oratoryjnych <https://www.rmflclassic.pl/encyklopedia/toscanini-arturo.html>. J.S. Bacha, symfonicznych L. van Beethovena, W. A. Mozarta [dostęp: 3.09.19].

⁵ Maria Jeritza, prawdziwe nazwisko – Marie Jedlitzkova, urodzona 6 X 1887 w Brnie, zmarła 10 VII 1982 w Orange, New Jersey; czeska sopranistka łączyła piękny głos z wybitną urodą; była jedną z najpopularniejszych artystek operowych 1912–1935, solistką teatrów wiedeńskich, a następnie Metropolitan Opera w Nowym Jorku; w 1935 r. wycofała się ze sceny, w 1946 r. ponownie podjęła występy w Metropolitan Opera i operze w Wiedniu; ostatecznie zakończyła karierę w 1954 r.; pamiętne role w operach i dramatach muzycznych R. Wagnera, R. Straussa, L. Janáčka. <https://www.rmflclassic.pl/encyklopedia/jeritza-maria.html> [dostęp: 3.09.19].

Poważne kontrowersje nastąpiły za kulisami opery nowojorskiej w związku z zapowiedzią pośmiertnej opery Pucciniego: znana śpiewaczka Rosa Raisa wszczęła spór z Jeritzą, twierdząc, że to dla niej została napisana opera. Jeritza natomiast utrzymuje, że Turandot swe istnienie zawdzięcza jej. Prawda jednak zdaje się być po stronie śpiewaczki włoskiej. Mimo to jednak, śpiewać będzie na amerykańskiej premierze Maria Jeritza⁶.

Na krótką chwilę Róża Bursztyn dzięki niezamierzonym intencjom polskiej „Muzyki” stała się włoską śpiewaczką. Za życia przypisywano Raisie różne narodowości. Jeden z włoskich autorów, opisujący kariery wielkich śpiewaków operowych, pisał, że kariera Raisy rozpoczęła się we Włoszech. Chociaż Polka z urodzenia, od początku identyfikowała się z repertuarem włoskim i dlatego może być uważana za śpiewaczkę włoską⁷. Przyjmując taką tezę, wszystkich odtwórców Verdiego, Rossiniego czy Pucciniego można nazwać Włochami, a ze śpiewaków wagnerowskich należałoby uczynić Niemców. Sama Raisa nie odżegnywała się od własnych korzeni. Natomiast Amerykanie, a zwłaszcza mieszkańcy Chicago – gdzie Rosa Raisa była przez wiele lat supergwiazdą tamtejszej opery – uważali ją za swoją, amerykańską śpiewaczkę ze względu na obywatelstwo tego kraju i fakt, że spędziła w nim znaczną część życia. Zaś Rosa Raisa mówiła o sobie: „I’ m a Polish singer”.

Zanim Raisa osiągnęła wyżyny operowej sławy i uznanie w świecie, doświadczyła trudów zwykłego życia, mieszkając w zaborze rosyjskim, do którego Białystok wówczas należał. Rodziny Róży Bursztyn nie ominął tragiczny los innych Żydów zamieszkałych w imperium carskim. Programowo organizowane przez władze carskie pogromy na początku XX wieku, mające na celu odwrócenie uwagi od rewolucyjnych zawirowań w Rosji, doprowadziły do licznych ruchów emigracyjnych. Po doświadczeniach etnicznych czystek Żydzi masowo opuszczali zachodnie tereny imperium, a artystycznym wyrazem tych przeżyć jest słynny musical *Skrzypek na dachu* z muzyką Jerry’ego Bocka, na podstawie powieści Szolema Alejchema⁸ *Dzieje Tewiego Mleczarza*.

⁶ W. Panek, *Rosa Raisa...*, s. 3.

⁷ Tamże, s. 4.

⁸ Szolem Alejchem, a właściwie Szolem Rabinowicz (2 III 1859 Perejaśław – 13 V 1916 Nowy Jork) – powieściopisarz, nowelista, dramaturg i publicysta. Zaliczany wraz z Mendele Mojcher Sforimem i Icchokiem Lejbem Perecem do wielkiej trójki klasyków literatury jidysz. Tworzył również w języku hebrajskim i rosyjskim. Twórczość Szolema Alej-

Kiedy Róża miała sześć lat, zmarła jej matka i dziewczynka zamieszkała u kuzynów. Od wczesnego dzieciństwa śpiewała, naśladowując początkowo melodie kataryniarza, a potem występowała w chórze Jakoba Bermana⁹. Berman jako pierwszy zwrócił uwagę na wyjątkowe predyspozycje głosowe Róży. Sama artystka wspomina:

Śpiewałam zawsze i wszędzie. Kiedy biegłam – śpiewałam, kiedy bawiłam się – ciągle śpiewałam. A najbardziej lubiłam śpiewać w lesie. Wokół Białegostoku były piękne lasy. Och! Jak lubiłam tam biegać i śpiewać! Mój głos niósł się po całym lesie. Koleżanki krzyczały: Rosa, śpiewaj, śpiewaj!¹⁰

Będąc kilkunastoletnią dziewczyną, wyjeżdża z rodziną kuzyna z Rosji, z Białegostoku do Włoch. I tu rozpoczyna się jej wielka przygoda z profesjonalnym śpiewem operowym. Początkowo lekcji śpiewu udzielała jej żona dyrektora Opery w Palermo, Cleofante Campaniniego, znana śpiewaczka Eva Tétrazzini, siostra słynnej Luizy Tétrazzini. Fakt ten był o tyle istotny, że kilka lat później, gdy Róża ukończyła konserwatorium w Neapolu, właśnie państwo Campanini najbardziej pomogli w jej starcie artystycznym. Eva Tétrazzini-Campanini przekazała swoją uczennicę wybitnej śpiewaczce wło-

chema uznawana jest za zapis życia żydowskiego w Europie Wschodniej w okresie wielkich przeobrażeń: industrializacji, urbanizacji, masowej emigracji do Ameryki. Szolem Alejchem jest pisarzem jidysz najobficiej tłumaczonym na język polski; w przekładzie ukazały się m.in. *Muzykant* (1900), *Miliony* (1903), *Notatki komiwojażera* (1925), *Motel, syn kantora* (1958), *Krawiec zaczarowany* (1959), *Dzieje Tewji Mleczarza* (1960), *Marienband* (1967), *Z jarmarku* (1989). Światową sławę zdobyła autorska inscenizacja monologów Tewje Mleczarza (wersja musicalowa Jerry'ego Bocka *Skrzypek na dachu*, wystawiona w 1964 (ekranizacja Normana Jewisona w 1971). <https://sztetl.org.pl/pl/biogramy/3926-szolem-alejchem> [dostęp: 15.10.19].

⁹ Berman Jakub (1860–1935 Zdzięcioł) – dyrygent chórów, pedagog, kompozytor. Uczył się u kantora Josefa Altszula „Słonimera” w Grodnie. Kształcił się też w Warszawie. Około 1885 roku osiadł w Białymstoku. Od 1889 roku był dyrygentem chóru białostockiej Synagogi Chóralnej. Przez wiele lat pracował jako pedagog śpiewu. Uczniami jego byli m.in. słynna R. Raisa, L. Liow i I. Szlosberg. Berman uczył śpiewu w wielu szkołach żydowskich, powszechnych i średnich. Prowadził amatorskie chóry różnych żydowskich organizacji. Komponował głównie pieśni i utwory taneczne. Niektóre z nich zyskały dużą popularność, zwłaszcza pieśni: *Mi-miszmar ha-jarden*, *Am echad hajinu* oraz *Czy wiesz?* – walc angielski. W 1929 roku odbył się benefis z okazji 40-lecia pracy artystycznej Bermana. <https://sztetl.org.pl/pl/biogramy/2219-berman-jakub> [dostęp: 15.10.19].

¹⁰ Zob. Studs Terkel, *Rosa Raisa reflects on her career and her time in Chicago*, audycja nadana 6.11.1959, odtworzona z radiowego archiwum, <https://studsterkel.wfmt.com/programs/rosa-raisa-reflects-her-career-and-her-time-chicago> [dostęp: 24.04.19].

skiej, Barbarze Marchisio¹¹ – kontralt. Razem ze swoją siostrą – Carlottą, Barbara wpisała się do historii wspaniałymi występami w La Scali, zwłaszcza przy wznowieniach *Normy* i *Semiramidy*. Przez pięć lat Róża Bursztyn studiowała śpiew w neapolitańskim konserwatorium „San Pietro a Maiella” pod opieką słynnej maistry. Pierwsze trzy lata studiów Barbara Marchisio przeznaczyła na solfeż, wokalizowanie i muzykę klasyczną:

Początkowo buntowałam się – wspominała potem Rosa Raisa – bo chciałam śpiewać muzykę, która mogłaby wyrażać moje uczucia, ale pani Marchisio uważała, że najpierw muszę się nauczyć stać nieruchomo i pięknie śpiewać. »Będziesz potrzebowała giętkości przy śpiewaniu *Normy*« – mówiła mi i zawsze byłam jej wdzięczna za to, że nigdy potem nie miałam kłopotów z jakąkolwiek skalą czy najtrudniejszym pasażem.¹²

Od czwartego roku studiów zaczęła śpiewać partie operowe. Rozpoczęła od ról koloraturowych w *Lunaticzce* Belliniego i w *Lindzie di Chamounix* Donizettiego, a także *Cyruliku sewilskim* Rossiniego. Imię Róża śpiewaczka podawała w brzmieniu żydowskim bądź rosyjskim jako Raisa. Podczas rozmowy z dyrektorem Cleofante Campaninim, kiedy się poznali, przedstawiła się tak oto:

Raisa Bursztajn. – Co oznacza słowo „Raisa” – zapytał Campanini. – Po włosku tłumaczy się jako: rosa (róża) – odparła panna Bursztajn. – To świetnie – orzekł dyrektor – jako śpiewaczka może się pani nazywać podwójną różą: Rosa Raisa¹³.

¹¹ Barbara Marchisio (1833–1919) była włoskim kontraltem operowym i jedną z ulubionych śpiewaczek Rossiniego. Znana z doskonałej techniki i głosu, który posiadał zarówno giętkość, jak i bardzo szeroki zakres możliwości, co pozwoliło jej śpiewać także role sopranowe. Urodziła się w Turynie w rodzinie muzyków. Jej młodsza siostra, Carlotta Marchisio, była znaną sopranistką, a ich brat Antonino był kompozytorem. Ich ojciec wytwarzał pianina w mieście. Zarówno Barbara, jak i Carlotta Marchisio, trenowały jako śpiewaczki w Turynie u Carlotty Marchionni. Barbara zadebiutowała na scenie jako Adalgisa w *Normie* Belliniego w Vicenzy w 1856 roku. Po debiucie swojej siostry w 1857 roku często pojawiały się razem, śpiewając wiodące role kontraltowe i sopranowe w Paryżu. W późniejszych latach Barbara została nauczycielką śpiewu w Konserwatorium Neapolitańskim, a także uczyła prywatnie. Wśród jej uczniów byli Toti Dal Monte i Rosa Raisa. Zob. Philip Gosset, *Divas and Scholars: Performing Italian Opera*, Chicago 2006.

¹² S. Terkel, *Rosa Raisa reflects...*, zob. 28 minuta wywiadu.

¹³ Tamże, 18 minuta wywiadu.

I tak ponoć narodził się pseudonim artystyczny. Po ukończeniu konserwatorium w 1912 roku odbył się pierwszy występ Rosy Raisy na koncercie w Akademii Świętej Cecylii w Rzymie. Program zawierał *Rappresentazione di Anima e Corpo* Cavalieriego i fragmenty z *Orfeusza* Monteverdiego; przy fortepianie towarzyszył jej Giuseppe Kaschmann. Krytycy orzekli, że przed młodą śpiewaczką otwiera się wielka przyszłość. Potwierdzeniem tych opinii był jej debiut sceniczny 6 września 1913 roku. Raisa wystąpiła w Operze w Parmie jako Leonora w *Oberto* Verdiego w czasie uroczystości związanych z setną rocznicą urodzin kompozytora.

W recenzjach po tym występie można było przeczytać między innymi:

Debiut w Teatro Regio – a tym bardziej przy takiej okazji – można uznać za duże ryzyko, ale Raisa odniosła tryumfalny sukces. Posiada wspaniały głos, o pięknym timbrze (...). Nie mogła co prawda pokazać swego talentu dramatycznego, bo była za mocno spięta (...), lecz mimo to odniosła wspaniały sukces.¹⁴

W niecałe dwa miesiące po debiucie przyjechała do Chicago i tu rozpoczęła swoją wielką karierę. „Raisa była własnością Chicago”¹⁵ – pisał jeden z krytyków, gdy po ćwierćwieczu występów schodziła ze sceny. A przyjechała tu za dyrektorem Campaninim, który po Parmie objął kierownictwo opery chicagowskiej. Razem z tym teatrem – który kolejno nazywał się: Chicago Grand Opera Company, potem Chicago Opera Association, Chicago Civic Opera Company, wreszcie Chicago Civic Opera Association – przez ćwierć wieku, z kilkoma przerwami na dłuższe *tournee* europejskie i południowoamerykańskie, przeżywała jego wzloty i upadki, stanowiąc mocny filar chicagowskiego zespołu.

Swoją amerykańską karierę rozpoczęła podczas gościnnych występów Chicago Opera w Filadelfii, gdzie 20 listopada 1913 roku wystąpiła w roli królowej Izabelli Kastyljskiej w operze Franchettiego *Krzysztof Kolumb*. Partię tytułową śpiewał wówczas Titta Ruffo¹⁶, baryton o legendarnej już

¹⁴ W. Panek, *Rosa Raisa...*, s. 7.

¹⁵ B. Chubat, *Rosa Raisa – Diva in the Golden Age of Opera*, Chicago Jewish Historical Society, <http://chicagojewishhistory.org/media/628/CJH21999.pdf> [dostęp: 26.04.19].

¹⁶ Ruffo Titta, właściwie Ruffo Cafiero Titta, ur. 9 VI 1877, Piza, zm. 6 VII 1953, Florencja, włoski śpiewak (baryton); rozpoczął karierę w 1898 r. w Teatro Costanzi w Rzymie; odniósł sukcesy na największych scenach operowych świata, w latach 1922–1929 występował w Metropolitan Opera w Nowym Jorku; był wielokrotnie partnerem E. Carusa; od-

dziś potędze głosu i wspaniałym talencie dramatycznym. Start z takim partnerem mógł przejść do kronik. Tydzień później, w sobotnie popołudnie 28 listopada, nastąpił chicagowski debiut śpiewaczki w partii tytułowej *Aidy*. Miało to miejsce na scenie wielkiej sali koncertowej Chicago Auditorium, a orkiestrę prowadził dyrektor Opery i wieloletni opiekun artystyczny Raisy, maestro Campanini. Krytycy chicagowscy napisali po tym występie, że śpiewaczka nie ma sobie równych, jeśli chodzi o piękno i skalę głosu. Po swoim pierwszym amerykańskim sezonie wyjechała do Ameryki Łacińskiej, a potem do Europy.

Przez wielu biografów przemilczany jest fakt, że w 1933 roku występowała w Berlinie przed Goebbelsem, Hitlerem i Hessem. Była to *Toska*. Występy zostały krytycznie odebrane przez społeczność żydowską. Charles Mintzer – główny biograf artystki – tłumaczy, że musiała być nieświadoma niestosowności swego występu w Berlinie¹⁷. W Europie występowała między innymi w Londynie w Covent Garden, śpiewając w 1914 roku razem z innym słynnym Polakiem, Adamem Didurem¹⁸, w *Mefistofelesie* Boity. Inną ciekawostką może być występ śpiewaczki w Mexico City tuż po stłumieniu krwawej rewolucji meksykańskiej 1910–1917. Latem 1918 roku pierwszy raz wykonała *Normę* Belliniego właśnie w Meksyku, a meksykańska publiczność domagała się aż 17 wystąpień i być może w tym czasie zaśpiewała dla rewolucjonisty, czy – jak piszą inni – bandyty, Pancho Villi¹⁹,

znaczał się wyjątkowo silnym głosem i talentem dramatycznym; popisowe role: tytułowa w *Hamlecie* A. Thomasa i Figara w *Cyruliku sewilskim* G. Rossiniego; w 1936 r. wycofał się ze sceny; <https://www.rmflclassic.pl/encyklopedia/ruffo-titta.html> [dostęp: 17.10.19].

¹⁷ Zob. Rosa Raisa, *an interview with Charles Mintzer about her life and career*, https://vk.com/video-97468215_456239128 [dostęp: 25.04.19].

¹⁸ Adam Didur, ur. 24 XII 1874 (Wola Sękowa k. Sanoka), zm. 7 I 1946 (Katowice), śpiewak (bas); uznawany za jednego z najwybitniejszych basów pierwszej połowy XX w.; po studiach wokalnych u W. Wysockiego we Lwowie, mając 21 lat, wszedł z rekomendacji M. Battistiniego do zespołu mediolańskiej La Scali, gdzie śpiewał 3 sezony; w latach 1899–1904 był solistą Opery Warszawskiej, potem przez 10 lat odbywał podróże artystyczne po Europie i obu Amerykach; w 1914 r. został pierwszym basem Metropolitan Opera w Nowym Jorku; wspaniały głos o rozległej skali, sięgającej barytonu, znakomita technika, temperament i talent aktorski czyniły z Didura wyjątkowe zjawisko na scenie operowej; do historii przeszły jego kreacje: tytułowa w *Borysie Godunowie* M. Musorgskiego, Mefista w *Fauście* Ch. Gounoda i Don Basilia w *Cyruliku sewilskim* G. Rossiniego; w 1932 r. wycofał się ze sceny i powrócił do kraju, poświęcając się pracy pedagogicznej; po II wojnie światowej zorganizował Państwową Operę Śląską w Bytomiu i był jej dyrektorem, prowadząc jednocześnie (od 1945 r. jako profesor) klasę śpiewu w PWSM w Katowicach. <https://www.rmflclassic.pl/encyklopedia/didur-adam.html> [dostęp: 17.10.19].

¹⁹ Francisco (Pancho) Villa, właściwie Doroteo Arango Arámbula (1878–1923) – meksykański przywódca partyzantki chłopskiej, generał z okresu rewolucji meksykańskiej.

który to, delikatnie rzecz ujmując, „zaczepił” o pociąg z Rosą Raisą, jadący z Mexico City do El Paso w Teksasie²⁰. Dwa lata później Raisa rozpoczęła gościnne występy w La Scali, których ukoronowaniem była prapremiera *Turandot* w 1926 roku.

W Chicago stała się jednym z filarów tamtejszej Opery. Tu zapuściła korzenie i stąd wyjeżdżała na gościnne występy do Europy czy Teatro Colon w Buenos Aires. Mimo wielu propozycji, nie przeniosła się do Metropolitan Opera, choć w Nowym Jorku śpiewała. Po raz pierwszy wystąpiła tam z zespołem Opery Chicagowskiej 24 stycznia 1918 roku na scenie Lexington Theatre. Jednak aż do końca jej kariery scenicznej w 1938 roku była na stałe związana z Chicago, gdzie potem jeszcze przez kilka lat zajmowała się pedagogiką.

Albert Goldberg pisał zaś o niej tak:

Dla tych, którzy wzrastali w okresie wielkich dni Chicago Opera Company, nazwisko Rosy Raisy będzie miało zawsze swój szczególny blask. Bardzo trudno opowiedzieć tym, którzy jej nie słyszeli, jaka była. Dokonała bowiem niewielu nagrań, a nawet i te nie są reprezentatywne, ponieważ ówczesne techniki nagrań akustycznych nie oddawały, a wręcz zniekształcały siłę i bogactwo głosu Raisy. Wśród znanych sopranów tylko dwa głosy można porównać z naturalnym brzmieniem Raisy: głos Kirsten Flagstad i Renaty Tebaldi. Głos Raisy obdarzony był fenomenalną siłą, aksamitnym przy tym brzmieniem i ogromnym ładunkiem emocjonalnym. Pamięć o jej mezzavoce w *Salce*, oraz *Ave Maria* w ostatnim akcie *Otella* i w niektórych pasażach w *Madame Butterfly* nadal przesładuje każdego, komu dane było szczęście usłyszenia tych wykonania. (...) Rosa była uwielbiana przez chicagowską publiczność niczym najukochańsza córka²¹.

W jej repertuarze znajdowało się ponad trzydzieści partii operowych o bardzo różnorodnym charakterze: od typowo koloraturowych po Wagnerskie, od Mozarta, a nawet Monteverdiego na początku kariery, Rossiniego i Belliniego (tytułowa *Norma*), po opery współczesne. Na przykład:

Przeciwnik reżimów Porfiria Díaza i Victoriana Huerty. Przez Meksykanów jest uważany za bohatera, charyzmatycznego rewolucjonistę i generała o wybitnych zdolnościach taktycznych. Zob. audycję radiową poświęconą Pancho Villi, <https://www.polskieradio.pl/39/156/Artykul/1626393,Pancho-Villa-%e2%80%93-marzenie-o-innym-Meksyku> [dostęp: 1.11.19].

²⁰ B. Chubát, *Rosa Raisa...*, s. 4.

²¹ W. Panek, *Rosa Raisa...*, s. 8–9.

26 grudnia 1925 roku brała udział w chicagowskiej premierze *A Light from St. Agnes* Franka Harlinga, co świadczy o uniwersalności głosu Rosy Raisy i jej znakomitym warsztacie wokalnym. Jedną z jej ulubionych ról była *Tosca*. Ale też z *Toską* wiązały się nie zawsze fortunate przygody. Pewnego razu „zagrała się” do tego stopnia, że przy końcu opery rzuciła się na ciało „umarłego” Cavaradossiego z taką emocją, iż ciało... dwukrotnie podskoczyło na scenie. Innym razem śpiewała *Toskę* na świeżym powietrzu i w trakcie śpiewania *Yissi d'arte* wpadła jej do ust mucha. Nie miała jednak zamiaru rezygnować z popisowego *si bemol*. Więc komentowała: „zrobiłam jedyne, co można było uczynić – połknęłam muchę”²².

W latach trzydziestych święciła triumfy również na największych festiwalach operowych: Arena di Yerona oraz Maggio Musicale we Florencji, gdzie szczególnie sukces odniosła podczas występu w 1933 roku w *Hugonotach*; jej partnerem scenicznym był wówczas wspaniały tenor włoski Giacomo Lauri-Volpi. Sam Enrico Caruso²³ podziwiał jej głos. Razem zaśpiewali w *Aidzie*.

Istnieją wśród kronikarzy rozbieżności, co do zakończenia kariery scenicznej Rosy Raisy. Jedni podają, że przeszła na emeryturę w 1937 roku, a jej ostatnim występem była rola Racheli w *Żydówce* Halevy'ego, jedna z jej koronnych ról, którą w samym tylko Chicago śpiewała dwadzieścia trzy

²² Tamże, s. 9.

²³ Enrico Caruso, urodzony 25 lub 27 lutego 1873 r. w Neapolu, zmarł 2 sierpnia 1921 r. tamże – włoski śpiewak, „król tenorów” w pierwszym 20-leciu XX wieku. Obdarzony pięknym głosem, śpiewał już w dzieciństwie w kościołach. Studia śpiewu podjął w 1891, zadebiutował w 1894 r. w Neapolu. W 1897 r. został zaangażowany do Teatro Lirico w Mediolanie, śpiewając repertuar werystyczny. Olbrzymi sukces odniósł w 1898 r. w partii Lorisza podczas prapremiery *Fedory* Giordana. W latach 1898–1900 śpiewał w Teatrze Maryjskim w Petersburgu. Jego światowa kariera rozpoczęła się w 1902 r. od występu w *Cyganerii* Pucciniego w Monte Carlo, później występował w La Scali i Covent Garden. Od 1903 r. był pierwszym tenorem nowojorskiej Metropolitan Opera, goszcząc w tym czasie również na wielkich scenach europejskich (m.in. Rzym, Mediolan, Londyn, Paryż). W Metropolitan Opera upamiętnił się przede wszystkim jako Radames w *Aidzie* Verdiego, Książę Mantui w *Rigoletto* Verdiego, Eleazar w *Żydówce* J. F. Halévy'ego. W 1901 r. występował w Operze Warszawskiej. W grudniu 1920 r. dostał krwotoku podczas występu na scenie Metropolitan Opera; przewieziony do Neapolu, zmarł kilka miesięcy później. W młodzieńczym okresie głos Caruso odznaczał się lekkością i jasnym brzmieniem; później, po przejściowej niedyspozycji artysty (1908–1909), nabrał ciemnej, barytonowej barwy i odtąd śpiewak zrezygnował zupełnie z lirycznego repertuaru. Caruso miał w repertuarze około 70 partii operowych; był pierwszym tenorem, który zaczął nagrywać swe kreacje na płytach gramofonowych. Zob. Maciej Łukasz Gołębiowski, *Enrico Caruso, tenor niezapomniany*, <https://hi-fi.com.pl/artyku%C5%82y/sylwetki/738-enrico-caruso-%E2%80%93-tenor-niezapomniany.html>, [dostęp: 26.10.19].

razy. Inni zaś twierdzą, że po raz ostatni śpiewaczka wystąpiła 6 maja 1938 roku w Detroit, biorąc udział w amerykańskiej premierze opery Lodovico Rocca *Dybbuk*, gdzie śpiewała partię Leahy. Po zejściu ze sceny w wieku 45 lat poświęciła się pracy pedagogicznej. Razem z mężem, znanym barytonem Giacomo Riminim, założyła w Chicago własne studio wokalne. Prowadzili je aż do 1952 roku, kiedy to 6 marca Rimini zmarł. Byli małżeństwem ponad trzydzieści lat, pobrali się w 1920 roku w Chicago, a poznali cztery lata wcześniej na scenie Teatro Colon w Buenos Aires podczas przedstawienia *Bitwy pod Legnano*. Mieli dwie córki.

Mąż miał ciekawe korzenie, ojciec jego był sefardyjskim Żydem, matka zaś katoliczką pochodzenia węgiersko-włoskiego, więc Giacomo Rimini wychowany był w katolicyzmie. Córkę urodzoną w 1938 roku państwo Rimini ochrzczili w 1941 już jako 9-letnią dziewczynkę – przyczyniły się do tego okoliczności wojny. Po śmierci męża, z którym dokonała kilku, w sumie, nielicznych w swojej karierze nagrań fonograficznych i który – w roli Pinga – brał razem z Rosą udział w światowej prapremierze *Turandot* – przeniosła się z Chicago do Kalifornii, gdzie zamieszkała z córką, zięciem i dwiema wnuczkami. Zmarła 28 września 1963 roku w swojej kalifornijskiej posiadłości Pacific Palisades, w Santa Monica, w aglomeracji Los Angeles. Została pochowana w Los Angeles na cmentarzu katolickim, choć chciała spocząć obok męża w Veronie i dlatego przed śmiercią przeszła na katolicyzm. Ciekawy jest gest córki, bowiem włożyła ona do trumny zdjęcia rodziców Raisy i miniaturkę Tory, którą artystka zawsze miała przy sobie.

Charles Mintzer twierdzi, że życie Rosy Raisy to mityczny American Dream, a sama artystka określała swoją karierę jako *labour of love*, umiłowanie pracy, z nietypowym głosem pełnym empatii i specyficznego szlochu. W Polsce była prawie nieznana, jednak miała znaczący wkład w odbudowę rodzinnego miasta. Jak donosił „Bialystoker Stimme”:

Nic lepiej nie ilustruje kluczowej roli, jaką w kulturze filantropijnej białostockich emigrantów odgrywały publiczne wystąpienia muzyczne, niż koncerty dobroczynne śpiewaczki operowej Rosy Raisy. Żadna kobieta nie uczyniła tyle dla Białegostoku, co Raisa, która „okazywała swej dawnej ojczyźnie i rodakom niewyczerpane poświęcenie i lojalność”. W 1919 roku, usłyszawszy o zniszczeniu rodzinnego miasta w trakcie działań wojennych, Raisa odwołała wszystkie swoje zobowiązania, aby dać duży koncert dobroczynny w Nowym

Jorku, a pieniądze z niego przeznaczyła na pomoc dla Białegostoku. Czyn ten zyskał jej reputację „ukochanej córki Białegostoku”.²⁴

Koncert Raisy dla Białegostoku, który odbył się 20 maja 1920 roku w słynnym nowojorskim Hippodrome Theatre, był pierwszym dużym wydarzeniem zorganizowanym przez Ośrodek Białostocki. The Bialystoker Center także zainicjował akcję zbiórki pieniędzy, aby pomóc w odbudowie miasta. Na koncert przyszło aż cztery tysiące ludzi, by podziwiać wszechstronność talentu Raisy – światowej śpiewaczki operowej, a także jej oddanie rodzinnemu miastu, będącemu w potrzebie. Starannie ułożony program obejmował wybór arii z różnych oper, takich jak *Tosca*, jak i tradycyjne piosenki i pieśni hebrajskie oraz w jidysz, na przykład *Eli, Eli*. Raisa spełniła pokładane w niej oczekiwania; jak donosił komunikat prasowy The Bialystoker Center, dzięki jej wsparciu udało się zebrać 10 tysięcy dolarów. Co ważniejsze – jak zauważyli dziennikarze „Bialystoker Stimme” i „Forwerts” – Raisa przyciągnęła znakomitą publiczność, wśród której była córka prezydenta Willsona; jej obecność nie tylko potwierdziła zasadność białostockiej sprawy, ale też pokazała, że wydarzenia dobroczynne Ośrodka Białostockiego są wielkimi wydarzeniami towarzyskimi, w których należy uczestniczyć osobiście²⁵.

Wielka artystka, nauczycielka, filantropka – Rosa Raisa, intryguje początkami swojej kariery, urzeka rozwojem wyjątkowego talentu, zadziwia determinacją i zaangażowaniem w pracę sceniczną czy pedagogiczną. Jednak, nade wszystko, fascynuje owym losem biednej dziewczyny z Białegostoku o niebiańskim głosie, uciekającej przed prześladowaniem, poszukującej własnej drogi twórczej, podróżującej po całym świecie ze swoim darem, dążącej do niełatwego celu: bycia pierwszą divą światowych oper. I nią została.

²⁴ Zob. Społeczne Muzeum Żydów Białegostoku i regionu, <https://www.jewishbialystok.pl/Rosa-Raisa-,5400,641> [dostęp: 24.04.19].

²⁵ Tamże, <https://www.jewishbialystok.pl/Rosa-Raisa-,5400,641> [dostęp: 24.04.19].

ANEKS

Głos Raisy to sopran dramatyczny nacechowany królewską purpurą ozdobioną złotem, a podszyty ogniem, więc jeśli kiedykolwiek usłyszycie go we wspaniały wieczór, wiedźcie, że nie jest to wymyślne pisanie, ale rozważny opis nieprawdopodobnego zjawiska, które właśnie ma miejsce.

Claudia Cassidy, „The Chicago Tribune”

*Artystyczne credo Raisy to najgłębsza wewnętrzna potrzeba zachwyce-
nia publiczności. Hipnotyzowała żywiołem, wzbudzając niesamowitą popu-
larność wśród widzów; wspaniały, ciepły głos uwieńczony wysokimi dźwię-
kami, nieograniczoną techniką, obejmującą unikalne zdolności koloraturo-
we, dynamiką delikatnego śpiewu i niespotykanym wdziękiem osobistym,
połączonym z doskonałymi umiejętnościami scenicznymi.*

Charles B. Mintzer, „Rosa Raisa – The Complete Recordings”

W śpiewie Rosy Raisy panowała doniosłość i surowość, prostota i egzaltacja (...). Jakim wspaniałym żywiołem jest ten głos! O jak niesamowitej ekspresji osiągniętego już, jak też nieograniczonego potencjału! O jakich cudownych możliwościach bel canto stanowi ten głos, jeśli artystka wykorzeni wady i nieco ograniczy żar swojego temperamentu! (...) Równowaga jej skali była nie dość, że zmącona zdecydowanym podziałem między środkowymi i górnymi rejestrami, ale okazała się też uzależniona od żałośnie uporczywej głośni i niepokojącego rezonansu nosowego. Zuchwałość i surowość tonu, połączona z gwałtownością i brakiem gładkiego legato kreślącego kontury, wraz z wahaniami tegoż tonu, są wadami, które trapią posiadzkę tego cudownego organu wokalnego.

Herbert Peyser w „Musical America” po występie w *Normie*

Bibliografia

- Chubat B., *Rosa Raisa – Diva in the Golden Age of Opera*, Chicago Jewish Historical Society.
- Chicago Jewish History, <http://chicagojewishhistory.org/media/628/CJH21999.pdf>.
- *Encyklopedia muzyki RMF Classic*, <https://www.rmflclassic.pl/encyklopedia>.
- Gołębiowski, M.Ł., *Enrico Caruzo, tenor niezapomniany*, <https://hi-fi.com.pl/artyku%C5%82y/sylwetki/738-enrico-caruso-%E2%80%93-tenor-niezapomniany.html>.
- Gosset P., *Divas and Scholars: Performing Italian Opera*, Chicago 2006.
- Panek W., *Rosa Raisa – wielka Białostoczanka*, <http://maestro.net.pl/document/ksiazki/Raisa.pdf>.
- Społeczne Muzeum Żydów Białegostoku i regionu, <https://www.jewishbialystok.pl/Rosa-Raisa-,5400,641>.
- Terkel S., *Rosa Raisa, an interview with Charles Mintzer about her life and career*, https://vk.com/video-97468215_456239128.
- *Wirtualny Sztetl*, Muzeum Historii Żydów Polskich Polin, <https://sztetl.org.pl/biogramy>.

Joanna Wildowicz

University of Białystok

RÓŻA BURSZTYN – LIFE AND WORK OF AN ARTIST**Summary**

Rosa Raisa, one of the most extraordinary operatic singer with a unique soprano voice in the opera world. She was born in Białystok during the reign of Tzarist Russia, but leaves it to evade pogroms inflicted on Jewish communities due to social changes taking place in the troubled era of the XX century. Raisa moves to Italy where her adventure with the opera world starts. She performs in La scala as unforgettable Turandot in Puccini's opera. She is admired in Boits' Neron. Both operas conducted by maestro Toscanini. She appears on stages of numerous operas all over the world to finally settle down in Chicago Civic Opera Association. She helps to restore Białystok after its demolition during The Great War.

Keywords: Rosa Raisa, Jewish, soprano voice, opera, Białystok.